

نازیلا ناظمی

مسجد صورتی

(مسجد نصیرالملک)

که دارای ثروت و املاک بسیاری در شیراز و دیگر نواحی فارس بود، در سال ۱۲۹۳ هجری قمری تصمیم می‌گیرد مسجدی برای استفاده مردم در بخشی از املاک خود که شامل خانه مسکونی‌اش، یک گرمابه و یک انبار بود، برای مردم بسازد. به این ترتیب، ساخت مسجدی به مساحت ۲۸۹۰ متر مربع و زیربنای ۲۲۱۷ متر مربع که به نام مؤسس آن نصیرالملک نام گرفت، آغاز شد.

ساخت مسجد تا سال ۱۳۰۵ و به مدت ۱۲ سال ادامه یافت. از همان ابتدا مشخص بود که این مسجد از سایر مسجدهای ایران متفاوت است. یکی از مهم‌ترین تفاوت‌ها، کاشی‌ها و نوع نقش و نگارها و لعاب‌های آن‌ها بود. هرچند این کاشی‌ها مانند کاشی‌های استفاده شده در دیگر بناهای قاجاری، به «هفت‌رنگ» معروف هستند، اما نقش گل‌های سرخ، زنبق و نرگس شیرازی و استفاده بسیار از رنگ صورتی در این کاشی‌ها بسیار منحصر به فرد است. مسجد از نظر معماری و تزئینات کاملا بر اساس معیارهای زیبایی‌شناسی ساخته شده است. رعایت تقارن‌ها و نسبت‌های هندسی که حتما بر اساس محاسبه‌های دقیق ریاضی انجام گرفته، این بنا را در زمره نادرترین مسجدهای ایران و حتی جهان قرار داده است. مسجد نصیرالملک به دلیل داشتن کاشی‌های کمیاب صورتی رنگ به «مسجد صورتی ایران» معروف است.

ورود به مسجد

مسجد دارای سه ورودی است و ورودی اصلی آن طاق نمای بزرگی دارد که با کاشی‌های هفت‌رنگ و طرح‌هایی از گل‌های سرخ و گل زنبق شیرازی تزئین شده است. در چوبی مسجد در قابی از سنگ یکپارچه با تزئینات اسلیمی قرار دارد که روی آن قوسی بزرگ و در دو سمتش لچکی‌هایی با نقش اسلیمی دیده می‌شوند. در بالای چارچوب سنگی، کتیبه سنگی کوچکی روی سنگ مرمر وجود دارد که بر آن قطعه‌ای از شعرهای شوریده شیرازی به همراه تاریخ ساخت مسجد به خط نستعلیق نصب شده است.

پس از عبور از این در، به یک هشتی می‌رسیم و سپس با یک پیچ نود درجه وارد راهرویی می‌شویم که به حیاط مسجد منتهی می‌شود. در هشتی ورودی که با آجر ساخته شده است نیز تابلویی دیگر از کاشی وجود دارد که شعری از سعدی به همراه نام معماران بنا روی آن ثبت شده است.

«یا نورَ النُّورِ یا مَنوَّرَ النُّورِ یا خالِقَ النُّورِ یا مَدبِّرَ النُّورِ یا مُقَدِّرَ النُّورِ یا نُورَ کُلِّ نُورٍ یا نُورا قَبْلَ کُلِّ نُورٍ یا نُورا بَعْدَ کُلِّ نُورٍ یا نُورا فَوْقَ کُلِّ نُورٍ یا نُورا لَیسَ کَمِثْلِهِ نُورٌ.»

می‌توان باور داشت که محمدحسن معمار، میرزا رضا کاشی‌پز و استاد محمد حسینی نقاش شیرازی، زمانی که مشغول طراحی، ساخت و تزئین «مسجد نصیرالملک» بودند، این بخش از دعای «جوشن کبیر» را زیر لب زمزمه می‌کردند. چگونه می‌شود! اصلا امکان ندارد این همه زیبایی، نبوغ، هنر، ظرافت و صنعت را در یک مجموعه گرد آورد، بدون آنکه پای عشق در میان باشد. می‌گویند سازندگانش بدون وضو کار را آغاز نمی‌کردند. ذوق و شوقی وسواس‌گونه در کار بوده است که ۱۲ سال سنگ بر سنگ و کاشی بر کاشی می‌گذاشتند و نقش رنگ به رنگ پر طلوس را بر آبگینه می‌کشیدند تا بازی نور و شیشه، سجاده‌های بسازد هزار رنگ؛ همچون توصیف بهشت.

میرزا حسنعلی خان نصیرالملک، از خاندان «قوام شیرازی» بود که در زمان حکومت ناصرالدین شاه مأمور حکومت فارس با مرکزیت شیراز می‌شود. او

طاق مروارید

با پشت سر گذاشتن هشتی و راهرو به حیاط مسجد می‌رسیم که وسیع و چهار گوش است و حوضی سنگی با ابعاد $۵/۴ \times ۵/۱۶$ در میان آن قرار دارد. تمام دیوارهای حیاط با کاشی‌های هفت‌رنگ و کتیبه‌های لاجوردی با آیات قرآنی و به خط ثلث پوشانده شده‌اند. از اینجا می‌توان دو ایوان شمالی و جنوبی مسجد را دید. این ایوان‌ها هر چند از نظر معماری قرینه یکدیگر نیستند، اما مانند دیوارهای حیاط با کاشی‌های هفت‌رنگ تزئین شده‌اند. در ایوان شمالی سه نیم‌طاق قرار دارد و طاق میانی که طاقی بلند است، به دلیل وجود مقرنس‌کاری‌های بی‌نظیرش به طاق مروارید معروف است.

مقرنس‌ها که با کاشی‌های بسیار ظریف از نقش‌های گل‌های همیشه بهار و گل سرخ و با رنگ‌های صورتی، آبی، سبز و خط‌های پیرامونی زرد آخراپی، آبی و مشکی پوشیده شده‌اند، با چنان مهارتی در کنار هم چیده شده‌اند و چنان زاویه‌های مهندسی و دقیقی دارند که از دور مانند دانه‌های مروارید به هم چسبیده‌ای نمایش داده می‌شوند. طاق‌نمای مروارید هشت متر ارتفاع دارد و به سبک «کانه‌پوش» یا نیم‌گنبد ساخته شده است. در این ایوان چهار غرفه کوچک با سقف مقرنس‌کاری شده وجود دارد که در سقف میانی آن‌ها از سبک «کاسه‌سازی» استفاده شده است. بدین معنا که سقف با پنج کاسه شکل گرفته که به نام «پن‌کاسه» یا «پنج‌کاسه» معروف است. نکته جالب در این طاق‌ها وجود چوب‌هایی است که لابه‌لای آجرهای بدنه به منظور ممانعت از آسیب‌های زلزله کار گذاشته شده‌اند.

طاق‌نمای گلدسته

طاق‌نمای جنوبی هر چند از ارتفاع کوتاه‌تری نسبت به طاق‌نمای مروارید برخوردار است، اما بر فراز آن دو گلدسته کوچک وجود دارد و تمام داخل و خارج آن نیز با کاشی‌های بسیار زیبا پوشیده شده و نیم‌گنبدی مقرنس‌کاری شده در آن جلوه‌گری می‌کند.

شبستان زمستان

مسجد نصیرالملک دارای دو شبستان اصلی است که هر کدام با توجه به فصل و کارایی مطلوب آن ساخته شده‌اند. یادمان باشد که شبستان در مسجد به فضاهای سرپوشیده و ستون‌داری می‌گویند که از یک طرف به صحن مسجد راه دارد و چون در شب‌های سرد نماز جماعت در آنجا خوانده می‌شود و گاه مسلمانان تا صبح در آن به عبادت مشغول می‌شوند، «شبستان» نامیده می‌شوند. شبستان شرقی در واقع شبستان تابستانه است که در انتهای آن محرابی سنگی قرار دارد. طاق و دیوارها با کاشی‌کاری‌هایی تزئین شده است که هنر والای هنرمندان ایرانی را به نمایش می‌گذارند. کف شبستان با کاشی‌های فیروزه‌ای پوشانده شده که هفت ستون سنگی ساده، سقف پر نقش و نگاری را بر فراز آن نگه می‌دارند.

شبستان نور و رنگ

زیبایی‌های مسجد نصیرالملک پایان ندارد. برای درک بهتر این زیبایی‌ها بهتر است در بازه زمانی ۸ تا ۱۰ صبح با دوربین‌های آماده قدم به شبستان غربی مسجد بگذارید. اینجاست که نور و رنگ و شیشه و کاشی‌های هفت‌رنگ و ستون‌های پیچ در پیچ شما را با خود به دنیایی رویایی و خیال‌انگیز می‌برد. شبستان غربی بنا به گفته اکثر بازدیدکنندگان ایرانی و خارجی، جهانی است جدا و تکه‌ای است مجزا از سایر بخش‌های مسجد و سایر آثار تاریخی. زیرساخت شبستان غربی از آجر است با تزئین کاشی‌های رنگی لعاب‌دار و تابلوهایی از کاشی با نقاشی گل سرخ. طاق شبستان به نیت ۱۲ امام روی ۱۲ ستون سنگی با طرح مارپیچ قرار گرفته است. کف شبستان مانند دریایی آبی است و با کاشی‌های فیروزه‌ای فرش شده که انعکاس‌دهنده سقف پر گل و گیاه و آیات قرآنی آن است. در انتهای شبستان محرابی از جنس مرمر و پایین‌تر از سطح شبستان قرار دارد. شباهت سنگ‌تراشی این شبستان با «مسجد وکیل» حاکی از تأثیر معماری زندیه در این بناست. شیشه‌های رنگی در این شبستان اعجاب‌انگیزند.

شبستان هفت درگاه دارد که متصل‌کننده این تالار به صحن مسجد هستند. هفت در چوبی گره‌چینی با شیشه‌های رنگی ساخته دست استاد حاج میرزا آیت، راز زیبایی مسجد است. تابش نور خورشید به‌ویژه صبح‌ها به شیشه‌ها که رنگین‌کمانی هزاررنگ را می‌سازند، کاشی‌های فیروزه‌ای کف شبستان مانند دریایی می‌شوند که ستون‌های سنگی بر آن شناورند و گل‌ها و سبزه‌های کاشی‌ها در حصار از رنگ‌های دلفریب جانی تازه می‌گیرند و باغی می‌شوند، تجسم بهشت. مهندسی و هدایت نور به کمک شیشه‌های رنگی و انعکاس آن روی آیات قرآنی، نمایانگر اوج هنر و ظرافت شیشه‌گران آن دوران است.

این مسجد بی‌بدیل که باید از آن به عنوان شاهکار هنری و اوج معماری دوره قاجار نام برد، در سال ۱۳۵۸ هجری شمسی توسط «انجمن آثار ملی و باستان‌شناسی ایران» به شماره ۳۹۶ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

